

Idræt og offentlig støtte 1861–1914 – set i et civilisationsperspektiv

Af Niels Kayser Nielsen

I

Det kan næppe rejses som indvending mod den danske idræthistoriske forskning, at den ikke har kildekendskab. Store dele af det trykte kildemateriale på rigsplan har været gennemset (på lokalt plan ser det anderledes ud). Hvad angår det utrykte materiale er det svært at danne sig et overblik. Der mangler i udpræget grad registrering – for ikke at nævne en trykt registrant. De amtslige bibliografier hjælper kun på det trykte materials område, og er desværre allerede i visse henseender forældede. Men går man ud fra, at kendskabet til det trykte materiale er godt, melder der sig dog straks et par problemer.

I. Det første problem har med det generelle spørgsmål om historievidenskabens arbejdsfundament at gøre. Taler kilderne for sig selv, eller er de tavse? Skal man gengive kilderne så umiddelbart sandfærdigt som muligt, således at den historiske fremstilling fungerer som et spejl, der i sig selv er tilstrækkeligt? Eller skal man, og det er næste skridt i den historiske fremstillings historie, forsøge at grave den historiske sandhed frem af dem, så historikeren bliver at ligne ved en guldgraver? Og skal man dernæst forsøge at fremstille den historiske guldklump på en sådan måde, at den bliver tilgængelig, dvs. udforme den smukt, genkendelig og æstetisk velbehagelig, således at historikeren kan sammenlignes med en billedhugger eller en guldsmed?¹ Eller hjælper al denne kildekritiske akribi ikke en døjt, medmindre man »har en plan«,

dvs. et funktionelt kildebegreb? Det betyder i givet fald, at spørgsmålet om hvilken sammenhæng kilderne indsættes i bliver centralt. Sagt anderledes: problemet melder sig m.h.t. hvilket talerør i form af en teoridannelse, der kan få de ellers tavse kilder i tale. – Dette problemkompleks stod centralt placeret i den vesttyske historikerdebat i tidsskrifter og på konferencer i slutningen af 1970'erne² og nåede herfra til Danmark et par år senere.³

Nu vil man næppe kunne bebrejde den danske idræthistoriske forskning, at den ikke har haft teoridannelse nok. Problemet synes snarere at være det modsatte: der er »planer« nok, men kilderne synes undertiden at være for få til de mange »planer«. Eller sagt med Holger Drachmanns ord: »Der er galskab nok, men system er der ikke«.

Hvorledes rimer nu dette med ovennævnte udsagn om, at man har været kilderne igennem? Er der ikke her tale om en selvmodsigelse? På ingen måde:

Enten har man læst kilderne udelukkende som idrætskilder, uden at betænke at de også kunne være kilder til andet end idræthistorie – eller også har man appliceret en udefra kommende teori (undertiden vidtløftig, undertiden mytologiserende) på idræthistorien og har så ladet kilderne optræde som eksemplifikationer post festum, med det resultat at forskningen er blevet énøjet.⁴

Denne tilstand, som kan tænkes at være affødt af et indeklemmt forskningsfelt, har berøring med et andet stort problem for den idræthistoriske forskning i Danmark:

---

*Niels Kayser Nielsen, f. 1949, cand. mag. Adjunkt ved Center for Kulturarbejde og Formidling, Odense Universitet.

1. Otto Vossler 1983.

2. Reinhard Koseleck, Wolfgang J. Mommsen og Jörn Rüsen (red.) 1977 og Jürgen Kocka og Thomas Nipperday (red.) 1979.

3. Helge Paludan u.å.

4. Niels Kayser Nielsen 1989^a.

2. At man hidtil stort set kun har bedrevet aspektforskning. Lige så vigtigt det har været at få oparbejdet en egentlig idrættshistorisk forskning, lige så vigtigt har det været at få slået vagt om dette forskningsfelt, således at forskningsområdets autenticitet og relevans i sig selv blev klargjort.

Konsekvensen heraf viser sig tydeligt i en heftig, omend lavmælt ført fejde i dansk idrættshistorisk forskning, nemlig spørgsmålet om hvorvidt det var introduktionen af svensk gymnastik på Vallekilde Højskole 1884 eller riffelcirkulæret 1885, som gav anledning til ændring af gymnastikudøvelserne i Danmark. Problemet vises her i en nøddeskal: skal idrættshistorien stå alene, eller skal den ses i lyset af den generelle samfundshistorie?

Set ud fra en snæver idrættshistorisk synsvinkel er der næppe tvivl om, at sammenhængen mellem Norlandertylvstens besøg i Lund⁵ og indførelsen af den svenske gymnastik på Vallekilde er idrættshistorisk relevant. Set ud fra en bredere historieskrivningsbevidsthed og en mindre sværmerisk tilgang til idrættens historie i Danmark er der næppe tvivl om, at Else Trangbæk i sin fejde med Ove Korsgaard⁶ har ret i sit synspunkt, at det var riffeløret og mundkurvscirkulæret fra 1885, som gav den svenske gymnastik vind i sejlene. Hvis ikke Estrup-regeringen havde spændt det politiske bælte, havde den svenske gymnastik på Vallekilde næppe fået den betydning, eller rettere politiske aktualitet og symbolværdi, som eftertiden har kunnet se, den fik.

Lader man idrætsforskningen være et spørgsmål om idrættens historie alene, vil der være en hel række spørgsmål, som ikke lader sig besvare: hvorfor blev der snart den ene, snart den anden idrætsgren populær? Hvorfor valgte den ene klasse én idrætsform, medens den anden klasse valgte en anden form for idræt? Idrættens historie må med andre ord, hvor vanskeligt det end er, også skrives som

en samfundshistorie. Undersøges den alene, får man ikke øje på dens differentia specifica. Som bekendt kan man ikke se sig selv i øjnene med sine egne øjne, og der ligger megen erkendelsesværdi i den omstændighed, at »jeg forstår« på islandsk hedder »ég skil«, dvs. jeg kan skelne. Kun i forskellen kommer betydningen frem. Ud fra samfundshistoriske analyser kan der opstilles teorier om idrættens samfundsmæssige forudsætninger og »kulturelle rum«.

På den anden side er kæden aldrig stærkere end sit svageste led. Hvis ikke vi opnår et forskningsbaseret, empirisk grundigt kendskab til idrættens historie i sig selv, hjælper nok så megen samfundsmæssig indplacering og teoridannelse ikke stort. Empirisk-historisk undersøgelser af hvem der boksede, cyklede og gjorde gymnastik er fortsat uundværligt. Samtidig med at vi stiller spørgsmål »hvorfor?«, må vi stille spørgsmålet »hordan?«. Som Reinhard Kosselleck har udtrykt det, besvarer kilderne i sig selv ingen spørgsmål, men de hindrer os i at begå fejl. Kilderne har »vetoret«.⁷

Derfor må med andre ord som ved analyse af enhver kulturinstitution også ved analyse af kulturfænomenet idrætten og dens historie gå på to ben. Man må, med Johan Fjord Jensens ord, arbejde dobbeltbevidst.⁸

2

I det følgende vil jeg tage en af de kæreste myter i dansk idrættshistorie op; myten om de danske bønders selvorganiserede og selvforvaltede gymnastik i anden halvdel af forrige århundrede. Myten lægger op til en forestilling om, at ligesom andelsbevægelsen voksede op af ingenting, startede bønderne også helt fra scratch. For andelsbevægelsens vedkommende ved vi forlængst, at dette ikke holder stik. Indenfor idrættshistorien er myten endnu

5. Ove Korsgaard 1982, s. 84 og passim.

6. Else Trangbæk 1987.

7. Reinhard Kosselleck 1977, s. 44ff.

8. Johan Fjord Jensen 1988, s. 155ff.

ikke blevet demonteret.⁹ I det følgende vil jeg tage et par forhold op, som måske kan bidrage til at kaste lys over problemet.

Det er min tese, at den »selvorganiserede« gymnastik fra starten havde det offentlige velvillige bevågenhed, dels derved at den i regi af højskolernes delingsføreruddannelse fik årlige statstilskud og penge fra private velyndere, dels derved at den voksede frem i skyttebevægelsens regi, dvs. som en gøgeunge overtog et bo, der allerede var blevet bygget, takket være bl.a. statslige og amtskommunale midler.

Der er dernæst min tese, at der i det offentlige støtte til idrætten i anden halvdel af forrige århundrede blev lagt vægt på, at idrætten ikke måtte være konkurrencebetonet på individ-plan (den måtte ikke bære sportspræg), men skulle have et opdragende sigte: oparbejdelse af loyalitet mod stat og samfund i form af nationalstaten. Der skulle med andre ord herske korpsånd. Den offentlige støtte til (dele af) idrætten var led i en samlet oparbejdelse af folkefællesskab og nationalfølelse, på linje med støtte til andre folkefællesskabsfremmende foranstaltninger. – Der var blandt de statsbærende partier (hvortil jeg regner Venstre) ejheller uenighed om at støtte de dele af idrætten, som levede op til denne målsætning, hvorimod de dele af idrætten, som ikke umiddelbart kunne honorere disse krav, ingen støtte fik. Selvorganisering fra neden, med individet i centrum, nød ikke fremme.

Imidlertid: at gymnastikken på højskoler og i skytteforeninger fik offentlig støtte, skal man set fra gymnastik-side ikke begræde eller fortrænge. Oparbejdelsen, via indirekte styring, af loyalitet overfor stat og samfund, med tilhørende afhængighed, kan forekomme formynderisk og fornedrende, og er i stigende grad i vor tid blevet opfattet på denne måde, men der er dog også heri indeholdt et civilisatorisk fremskridt i forhold til armod og afsavn flankeret af autark selvrådighed og selvhjulpethed – man fristes til at sige privatisering – hvor man var afhængig af hattedame- og stor-

bondenåde eller feudale gunstbevisninger fra kongefamiliens side a la H. C. Andersen. Set i dette perspektiv indgår det offentlige støtte til idrætten i forrige århundrede i en samlet afvikling af enevælden og i et forvarsel om velfærdssamfundet. Den var med til at skabe den liberalt-korporatistiske samfundsmodel med alle dens fordele og ulemper.

Lad os via et par cases se lidt nærmere på de offentlige myndigheders generelle holdning til borgerne i slutningen af forrige århundrede. Det vil kunne sætte støtten til idrætten i perspektiv.

3

Allerede inden jul 1894 var vinteren meget hård. Så hård at man bl.a. i byrådet i Fredericia drøftede ekstra uddeling af koks til de fattige. Det ville have den effekt, hævdede man, at man kunne »modarbejde socialismen her i byen, thi et af midlerne hertil er sikkert at vise de fattige, arbejdsklassen, at vi vil gøre noget for dem«.

Samme år blev fattiglemmet arbejdsmand Conrad Jensen efter et ophold på Fredericia Fattiggård sendt hjem til sin forsørgelseskommune Pjedsted uden for Fredericia. Han skulle lære at holde sig i skindet og ikke ligge samfundet til byrde, men måtte lære at klare sig selv, nu hvor han allerede var blevet hjulpet.

Sommeren 1894 fejrede det danske kronprinsepar deres sølvbryllup. Ikke mindst i hovedstaden skete det under megen festligholdelse. Også i Fredericia blev det fejret: lemmerne i fattiggården blev bespist med steg og kage.¹⁰

Tilsammen vidner de tre historier fra Fredericia om det offentlige holdning til borgerne i 1800-tallets slutning. Denne holdning var præget af en kombination af disciplineringsbestræbelser, patriarkalsk omsorg og politiske afledningsmanøvrer.

Disse bestræbelser udmøntede sig også i

9. Sml. dog Verner Bruhn 1979, s. 170f., Else Trangbæk 1987 og Ole Jørgensen Daneved 1981.

10. Claus Reinholdt Hebor 1988, s. 35ff.

lovgivning. Det gælder fx. det store socialreform-kompleks i 1890'ernes begyndelse. 1891 kom henholdsvis alderdomsunderstøttelsesloven og fattigloven. Den første gav personer over 60 år ret til understøttelse uden fattighjælpsvirkning. Den anden indebar en skelnen mellem værdigt og uværdigt trængende, og indebar at de værdigt trængende kunne få fattighjælp uden fattighjælpsvirkning. I begge tilfælde bidrog staten med et årligt tilskud. Året efter kom sygekasseloven af 1892. Den var præget af princippet hjælp til selvhjælp. De frivillige sygekasser blev nu bakket op af staten, og frivilligt medlemskab af en sygekasse blev tilgodeset på den måde, at staten ydede disse kasser et tilskud på 2 kr. pr. medlem samt 1/5 af det samlede medlemsbidrag.¹¹ Princippet var, at den, der selv havde skaffet sig hjælp, i tilfælde af sygdom skulle bakkes op og yderligere støttes.

Dvs. samtidig med at det på liberalistisk vis ønskedes fremmet, at enhver var sin egen lykkes smed og var pligtig til at sørge for sig selv og svare enhver sit, greb staten ind i borgernes liv, enten via straf eller støtte. Borgerne skulle hverken helt have lov at sejle deres egen sø eller organisere sig selvstændigt.¹² På den ene side håbede man med sociallovgivningen at hindre, at store grupper af sociale afvigere drev rundt for lud og koldt vand. På den anden side ønskede man, som det ses i forholdet til arbejderbevægelsen, at trække tænderne ud af samfundsmedlemmernes eventuelle selvbevægelse. Borgerne skulle ikke tage sig selv til rette.

Den kombination af disciplinering, hjælp til selvhjælp og godgørelse, som det offentlige udfolder i årene før århundredskiftet, kan opfattes som led i en større civiliseringsproces, hvor det offentlige med statsmagten i spidsen sætter sig igennem med kraft, i retning af at monopolisere henholdsvis magten i samfundet og omsorgen for borgerne – eller i det mindste have hånd i hanke med tingene. Set i dette perspektiv viser der sig en karakteristisk dobbelthed hos det offentlige (stat,

amt og kommune) af beskyttelse og undertrykkelse, koordineringshjælp og styringsbestræbelse. Denne dobbelthed udfoldede det offentlige imidlertid ikke kun i årene 1891-92. Sigtet kom også frem i den store laugsforordning for København fra år 1800, ligesom det på det uddannelsesmæssige område kom til udtryk ved skoleloven af 1814. På det idrætslige felt gjorde tendensen sig gældende fra 1861, i form af det offentlige interesse for skyttesagen.

4

Den 19.1.1861 bragte det nationalliberale dagblad Fædrelandet en artikel af kaptajn Valdemar Mønster, hvori han opfordrede til dannelse af en dansk skyttebevægelse efter engelsk mønster. Sagen vakte gehør, og allerede i februar 1861 blev der stiftet en Centralkomité for Oprettelse af Skytteforeninger. Hermed startede den organiserede idrætsudøvelse i Danmark. Skyttebevægelsens første ca. 50 år lader sig inddele i en række perioder:

1861–1869: skydning.

1869–1885: skydning og gymnastik.

1885–1893: gymnastik og skydning i to skyttebevægelser.

1893–1914: gymnastik og skydning i én skyttebevægelse.

Hvad derefter skal undersøges er statens og amtskommunernes støtte til skyttebevægelsen, ligesom støtten til idrætten på højskolerne inddrages i enkelte tilfælde.

I. fase 1861–1869. Det er kendetegnende, at statsmagten umiddelbart gav såvel ideologisk som økonomisk støtte til den frivillige idrætsorganisering, og at amterne, på trods af debat om det lovmedholdelige heri i Rigsdagen,¹³ fulgte trop. Den stærkt nationalliberale amtmand Orla Lehmann, som blev indenrigsminister senere på året 1861, tilkendegav

11. Hans Chr. Johansen 1962, s. 161.

12. John T. Lauridsen 1984, s. 99.

13. Rigsdagstidende. Folketinget. 1962–63, sp. 109 og 160. Ibid 1963–64, sp. 76–77.

straks sin støtte i Folketinget og blev fra starten primus motor i det offentlige opbakning bag skyttebevægelsen.¹⁴

Denne havde i sin bevægelsesfase tre store problemer: geværer, pladsforhold og instruktion.¹⁵ Pladsforholdene blev løst via tildeling af plads på Englands. Værn på Vesterbro (der hvor nu Kødbyen og Halmtorvet ligger). Instruktionen lå klar i løbet af sommeren 1861 og fik en krigsministeriel støtte på 100 rdl. Så kunne den sendes landet rundt.

M.h.t. gevæerne var sagen vanskeligere. Men takket være Orla Lehmanns mellemkomst (han var nu blevet indenrigsminister) blev også dette problem løst, i november 1861 i Folketinget. Forudsætningerne i praktisk henseende var nu på plads. Til gengæld ville indenrigsministeriet have tilbagemelding vedrørende antallet og arten af indkøbte geværer. Og indenrigsministeren krævede, at riflerne skulle bære indenrigsministeriets indskrift, prentet på en sølvplade.

Hvad angår økonomien i bredere forstand blev den ordnet ved, at skyttebevægelse og statsmagt stod »halv skade«. Det gjaldt for finansieringen af skydearealerne på Vesterbro, og det gjaldt for en ansøgning fra Centralkomiteen om for 2.000 rdl. præmier. Indenrigsminister Lehmann anbefalede og sendte ansøgningen videre til finansudvalget, som ligeledes anbefalede, og efter en debat i Folketinget 29.11.1861 i forbindelse med finanslovens 2. behandling vedtoges den ekstraordinære bevilling enstemmigt – under forudsætning af at »Skarpskytteforeningen« ville tilskyde et lige så stort beløb, dvs. 2000 rdl.¹⁶

Det skete ud fra den betragtning, at skyttebevægelsen kunne være en nyttig forskole til hæren, at den kunne fremme det nationale sammenhold, og at den kunne vække ungdommen. Der var på disse områder fælles fodslag blandt de nationalliberale, grundvigi-

anerne og statsmagten. Staten øjnede en chance for hjælp til selvhjælp. Det gjorde de politiske grupperinger også. Begejstringen ville nok også smitte af på dem.¹⁷

2. fase 1869–1885. 1869 bevilgede krigsministeriet 200 rdl. til den Haandbog i Gymnastik for Delingsformænd ved Amts-Skytteforeningerne, som premierløjtnant V. la Cour fra Randers havde udarbejdet.¹⁸ Formålet var, at den skulle kunne uddeles gratis til skytteforeningerne landet over. Dermed gik forholdet mellem skyttebevægelse og statsmagt ind i en ny fase: for det første fik nu også gymnastikken støtte, og for det andet gik man nu aktivt ind i uddannelsen af gymnastikledere.

Det var i disse år omkr. 1870, Danmark satsede på revanche overfor Preussen, og hvor man bl.a. satte sin lid til Frankrig. Men da krigen kom mellem Frankrig og Preussen, og franskmændene 1871 led et stort nederlag til Bismarck, brast også denne illusion. Støtten til idrætten bør herefter ikke primært ses i et militært perspektiv, men nok så meget i et nationalt opdragende. Og denne støtte var ganske betragtelig: op gennem 1870'erne beløb den sig til først 16.000 kr, senere 17.000. I begyndelsen af 1880'erne blev støtten til skydning og gymnastik øget til i alt 20.000 kr. Man satsede. Ungdommen skulle vækkes.

3. fase 1885–1893. Siden 1880'ernes begyndelse var der flere og flere af skyttebevægelsens medlemmer, som dyrkede gymnastik i de statsstøttede skytteforeninger. Mange steder var interessen for gymnastik større end interessen for skydning. Og gymnastiksagen fik et nyt tilskud via kendskabet til den svenske ling-gymnastik i de private gymnastikinstitutter. Bl.a. var Holger Drachmanns datter, Erna Juel-Hansen, her foregangskvinde.¹⁹ Og fra 1884–85 meldte sig da problemet i skytteforeningerne: skulle gymnastikken være tradi-

14. Niels Kayser Nielsen 1989^a.

15. L. F. C. Krogh 1911, s. 17ff. Kroghs værk er fortsat den eneste større monografi over skyttebevægelsen i Danmark. I det følgende bygges især på dette værk. Se også Niels Mortensen 1987.

16. Rigsdagstidende. Folketinget 1861–62, sp. 2815.

17. Kristian Hvidt 1960, s. 41.

18. L. F. C. Krogh 1911, s. 130.

19. Else Trangbæk 1987, s. 103ff.

tionel »dansk« eller moderne »svensk«? Bølgerne gik højt, og der gik politik i sagen, idet kampen om gymnastikken blev knyttet til kampen om forfatningen. Svensk gymnastik blev gjort til et symbol for demokrati og forfatningsændring; dansk gymnastik blev synonym med Højres godsejer- og officerskonserverisme.

I skyttebevægelsen udmøntede dette sig i en fraktionsdannelse, hvor officerskredsene i skytteforeningerne foretrak den akrobatiske og livlige danske gymnastik, medens højskolekredsene foretrak den moderne, stillestående, »videnskabelige« svenske gymnastik.

Yderligere tilspidset blev situationen i 1885, hvor højskolefolkene erobrede skyttebevægelsens Overbestyrelse (den tidligere Centralkomité) indefra. Der blev valgt en ny Overbestyrelse domineret af grundtvigianere, med et par Højrefolk og officerer som »gidsler« – formodentlig for ikke at bringe statsstøtten i fare. Denne blev 1885 forhøjet til 34.000 kr. Ligeledes 1885 indførtes riffel- og mundkurvsirkulæret. Forfatningskampen spidsede til dette år.

Allerede året efter kom sprængningen af skyttebevægelsen. Årsagen var forfatningskampen, men der skulle en ydre anledning til: en række skyttekredse i Vejle Amt havde deltaget i en fest i Kolding i anledning af, at Venstres leder, Chresten Berg, blev løsladt fra et fængselsophold som følge af riffelrøret.²⁰ Højres »gidsler« i Overbestyrelsen ville, at denne skulle tildele dem en reprimande men der var ikke flertal herfor i Overbestyrelsen, hvorefter Højre-medlemmerne forlod Overbestyrelsen i protest.²¹ De blev fulgt af en række Amtsskytteforeninger. Der var nu to skyttebevægelser, en højskoleledet og en officersledet.

Det interessante i den forbindelse er imidlertid, at begge skyttebevægelser her midt under forfatningskampens mest forbitrede år fik støtte af staten: de 34.000 kr. blev fordelt med

ca. 2/3 til den største, højskoledominerende skyttebevægelse, medens Højreudbryderne fik ca. 1/3.²²

Til gengæld mente Estrup, at de 15 højskoler, der støttede Venstres kamp mod riffelcirkulæret, skulle bankes på plads. De skulle rammes på deres ømmeste punkt, dvs. pengepungen, og blev derfor nægtet statsstøtte af Sorø Akademis midler som hidtil. Stærke kredse indenfor både Venstre og højskolebevægelsen søgte imidlertid at lægge luft til riffelbevægelsen. Dels af politiske grunde (man frygtede for uro i det politiske bagland), dels af økonomiske grunde (man frygtede for sin statsstøtte). Det gjaldt også i idrætsverdenen. Da det kom for en dag, at ét af Overbestyrelsens medlemmer, gårdejer Frandsen, var riffeltilhænger blev han ekskluderet, med højskolefolkernes billigelse.²³ – Ikke sært, at man åndede lettet op, da riffelcirkulæret blev kaldt tilbage i 1887. Statsstøtten var nu ikke længere i fare. De 34.000 kr. kunne herefter trygt fordeles, samtidig med at det politiske klima, bl.a. takket være ledende højskolefolks mellemkomst, blev mildnet i begyndelsen af 1890'erne. Den store forbrødring mellem det Moderate Venstre og Højre nærmede sig og kunne bl.a. udmøntes i socialreformkomplekset 1891-92.

1893 blev de to skyttebevægelser atter samlet til én. Nu var pengene absolut ikke i fare. Straks efter sammenslutningen blev støtten forhøjet til 40.000 kr, ligesom Askov Højskole, bl.a. takket være forstander Ludvig Schrøders lobby-arbejde, i finansåret 1892-93 fik tildelt i alt 13.000 kr af staten. Argumentet var, at gymnastiksalen trængte til istandsættelse, og at de hygiejniske forhold lod meget tilbage at ønske.²⁴ Disse penge nød bl.a. Askov Højskoles delingsføreruddannelse godt af.

Hermed sluttede forfatningsstridens mest indædte kampår, uden at den offentlige opbakning bag idrætten i skyttebevægelse og

20. L. F. C. Krogh 1911, s. 266.

21. Ibid, s. 269.

22. Ibid, s. 310.

23. Ibid, s. 271.

24. Hans Lund 1965, s. 240.

højskolebevægelse for alvor var blevet bragt i fare.

4. fase 1893–1914. Den statslige støtte blev forøget i årtierne op mod I. verdenskrig. Det kan på baggrund af situationen i 3. fase næppe overraske, at systemskiftet heller ikke på dette felt satte sig større spor. Venstres leder I.C. Christensen sad siden midten af 1890'erne som formand for finansudvalget og var således Folketingets krumtap både før og efter 1901. Denne post indebar bl.a. indflydelse på statens støtte til idrætten.

Den faste støtte til Askov og til skyttebevægelsen fortsatte som hidtil; men de 40.000 til skydning og gymnastik blev nu øremærket på den måde, at gymnastikken fik en fast andel (12.500 kr.) heraf.

Hertil kommer en ny form for statsstøtte til idrætten. Allerede 1892 havde staten bevilget 10.000 kr. til deltagelse i den 2. skandinaviske Skytte- og Gymnastikfest i Kristiania, og da man sommeren 1901 skulle afholde en dansk pendant i København i form af 3. skandinaviske Skytte- og Gymnastikfest, ydede staten en rundhåndet støtte på 50.000 kr.²⁵ Venstremanden Aadal rettede i den forbindelse i Folketinget en tak til indenrigsministeren og finansudvalget, dvs. til både Højre og Venstre.²⁶ Samdrægtigheden var i top. Men også de almindelige danske skytte- og gymnastikfester fik penge. Den 5. fest i Odense 1894 fik tildels 6.000 kr; 6. fest indgik i de store skandinaviske skytte- og gymnastikfestligheder sommeren 1901; 7. alm. danske Skytte- og Gymnastikfest i Silkeborg 1908 fik tildelt 15.000 kr. Om Højre eller Venstre sad ved magten spillede ingen rolle. Pengene flød i en lind strøm, når blot sigtet var det nationalt opdragende. Her ville staten, som ved socialreformen 1891–92, gerne styre og koordinere; men begyndte borgerne selv at tage affære, som ved riffelrøret 1885–87, greb statsmagten

til undertrykkende repressalier: de 15 obsternasige højskoler fik ikke penge, ligesom man ved socialreformen ønskede at komme en eventuel socialistisk obsternasighed i forkøbet.

5

Dette styringssigte viste sig også på det idrætslige område; ikke kun i form af støtte til gymnastik og skydning, men også i form af manglende støtte til anden idræt.

Allerede i folketingssamlingen 1864–65 rejste der sig kritiske røster mod bestemte egenskaber ved skyttebevægelsen. Folketingsmand Riis mente, at »Hævnens Time« over »vore Dødsfjender« ville komme, men talte også om, at mange af dem, som havde vundet præmier i skytteforeningerne, var blevet hjemme fra krigen (i 1864) og havde ladet våbnene hænge på væggen. Skyttebevægelsen burde i stedet »bestaa af Mænd som virkelig kunde møde, naar Landets Forsvar kræver det«. Det burde ikke som nu »nærmest være til en Fornøjelse for Borgerne, hvortil Staten bidrager sin Andeel«.²⁷

Hermed var tonen slået an for de næste 50 år. Skæg for sig og nytte for sig. 1866–67 spurgte folketingsmedlem Frederiksen i Folketinget, om skytteforeningernes aktiviteter var sammenkomster, hvortil man kom for at gøre sig en god dag.²⁸ 1867–68 kritiserede Geert Winther regeringen for at bøje sig for et »øjeblikkeligt Modespørgsmaal«,²⁹ ligesom han et par år senere, i samlingen 1869–70, talte om »sygelighed« i forbindelse med idrætten.³⁰

Går vi frem til samlingen 1901–02, påpeger Jens Busk (Venstre), at han gerne ser en praktisk nytte af de mange penge – ellers bliver det kun til pjank med baller og legestue bagefter.³¹

25. Rigsdagstidende. Folketinget 1899–1900, sp. 4443.

26. Ibid, s. 4465–66.

27. Ibid. 1864–65, sp. 1612–13.

28. Ibid. 1866–67, sp. 68.

28. Ibid. 1866–67, sp. 68.

30. Ibid. 1869–70, sp. 182.

31. Ibid. 1901–02, sp. 240.

Mønsteret er klart nok: så snart idrætten smager af enten individuel konkurrence og selviscenesættelse, dvs. så snart de sportive træk bliver fremherskende – og så snart der bliver tale om gøgl og folkeførnøjelse, kommer kritikken.

Klarest udtrykkes denne afstandtagen fra konkurrenceidrætten sig måske i en udtalelse af forstander Jens Nørregaard fra Testrup Højskole ved 5. alm. danske Skytte- og Gymnastikfest i Odense 1894. Han talte i den forbindelse om, at »det ved Skytteøvelser og Skyttefester ikke maatte være Hovedsagen at vinde Præmier eller Ære og Guld, men at Meningen var at skabe den Atmosfære, som var nødvendig for at naa Maalet, og Maalet var Danmarks Frelse«. ³² Man spørger sig: fra hvad?

Hvad denne afstandtagen fra konkurrenceidrætten indebar i praksis viste sig i systemskifteåret. 8.1.1901 indbragte Dansk Idræts Forbund (DIF) et andragende til Folketinget om støtte i form af et årligt tilskud af statskassen på 5.000 kr. ³³ Man håbede, at tredje gang var lykkens gang, idet forbundet allerede to gange siden sin oprettelse i 1896 havde søgt og fået afslag. Også tredje gang blev det »nej«. Sporten skulle ikke have støtte. Det skulle kun de idrætsaktiviteter, som var nationalt opdragende, såsom gymnastik og skydning.

6

I det hele taget må man nok stille sig spørgsmålet om, hvorvidt man omkr. år 1900 opfattede gymnastik og sport som værende to sider af samme idrætssag. Noget kunne tyde på, at man indenfor skytte- og gymnastikkredse op mod århundredskiftet opfattede sig selv som udtryk for livskraft og sundhed, fremskridt og civilisation, hvorimod konkurrenceidrætten blev opfattet som dekadence,

unatur, plump vulgaritet, egennyttighed og forfald. I Dansk Skytte-Tidende nr. 422 i 1895 fremføres der fx en skarp kritik af Dansk Cyclerings sportspræsentation i Cirkus i København. Man hæfter sig især ved artistriet og præmiedyrkelsen og tager afstand fra cyclisternes »paradisiske Sportskostume«. Cyclisterne er »nedringende, med bare Arme og dito Ben« og har brystet behængt med medaljer, hedder det. ³⁴

Fra parlamentarisk side opfattede man ikke gymnastik og sport som værende beslægtet, skal man tro bevillingspolitikken. Set i lyset af økonomien må politikerne have anset Skytte- og Gymnastikfesterne som langt mere forbundet med de nationale fremskridtsdemonstrationsfester som fx Den nordiske Industri- og Kunstudstilling 1888. I hvert fald er der en nøjere bevillingsoverensstemmelse mellem disse udstillingsbegivenheder og idrætsfesterne end mellem idrætsfesterne og sportsarrangementerne op mod århundredskiftet. Således blev et andragende om tilskud på 5.000 kr. til »fattige fiskeres« besøg på udstillingen i 1888 bevilget af indenrigsminister Ingerslev, ³⁵ ligesom der i forbindelse med samme udstilling i finansåret 1886–87 blev bevilget 3.000 kr. til oprettelse af en »mønsterskolestue«. ³⁶ I samme samling blev boldklubben KB som første del af en treårig understøttelse bevilget 300 kr. til fremme af cricketspillet ved landets »undervisningsanstalter«. ³⁷ – Der er på baggrund af disse tal næppe tvivl om, hvor statens præferencer lå. Sporten blev opfattet som leg og abekattestregger, hvorimod skydning, gymnastik og andre »civiliserede« former for kropskultur, som bidrog til fremme af den nationale korpsånd, blev taget alvorligt og fik ideologisk opbakning og økonomisk støtte. Dvs. at idrætsstøtten indgik i et samlet kompleks af, hvad staten ønskede at tilrettelægge, styre og koordinere. Det offentlige bemestringsstrategi var differentiet og målbevidst.

32. L. F. C. Krogh 1911, s. 387.

33. Rigsdagstidende. Tillæg B. 1900–01, sp. 1523–24.

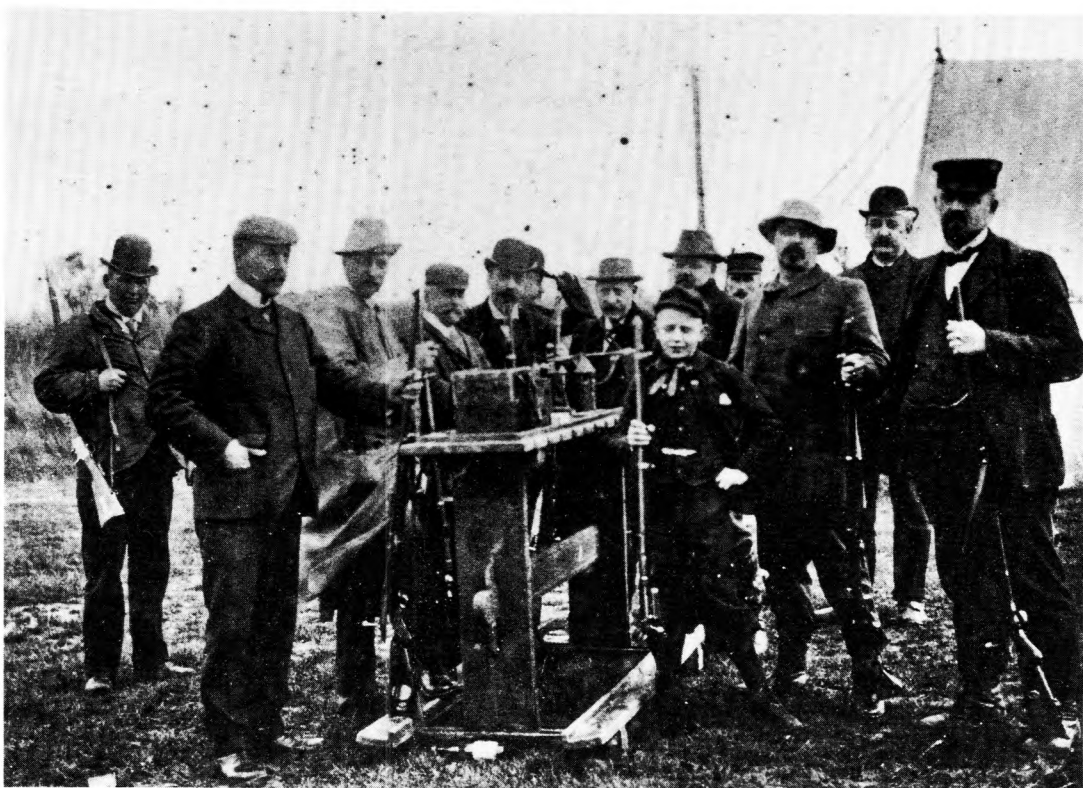
34. Dansk Skytte-Tidende nr. 422 (1895).

35. Rigsdagstidende. Folketinget. 1887–88, sp. 2771. Jvf. Ibid. Tillæg B, sp. 175.

36. Ibid 1886–87. Tillæg B 1491–92.

37. Ibid.

Københavns Skytteforening, her fotograferet umiddelbart efter »systemsiftet« 1901, har som oftest måttet stå for skud indenfor gårdmandslinjen i dansk idrøthistorisk skrivning. Foreningen var borgerligt højreorienteret og meldte sig 1886 ud af De danske Skytteforeninger, efter at Venstre- og højskolefolk havde »kuppet« sig til magten heri i 1885. Det var dengang som nu ikke populært. (Det kgl. Bibliotek, Kort- og billedsamlingen).

7

Når så dette er sagt, bør det hvad angår økonomien også påpeges, at den offentlige støtte til skyttebevægelsen og gymnastikken i 1800-tallet aldrig udgjorde den væsentligste del af bevægelsens økonomiske grundlag. Det var næppe heller hensigten. Støtten skulle virke som hjælp til selvhjælp. Som det klart og tydeligt blev formuleret af Tscherning i 1864, var målet at skytteforeningerne ad åre skulle kunne klare sig selv.³⁸ Det blev også tilfældet. Lad os som eks. tage Vejle Amts Skytteforening. Her fremgår det af jubilæumsskriftet, som udkom 1894 i anledning af

foreningens 25 års jubilæum året i forvejen, at støtten fra indenrigsministeriet og Vejle Amt udgjorde en ganske lille del af skyttevirksomhedens midler; langt dens største del udgjordes af gaver og frivillige bidrag. Fx indkom der i 1868 næsten 1700 rdl. ved gaver, bazarer og frivillige bidrag, medens amtet bidrog med 100 rdl., og indenrigsministeriet bidrog med rifler.³⁹ Disse midler blev anvendt til våben, agitationsarbejde, præmier for »Flinkhed i Gymnastik« og honorarer til delingsførere, hvor det skønnedes »absolut nødvendigt«. Men det fremgår også, at den offentlige støtte år efter år var stor nok til at sikre et overskud; hvortil kommer den moralske opbakning,

38. Ibid. Folketinget. 1864–65, sp. 1615–16.

39. K. M. Kristjansen 1984, s. 12.

som må formodes at have haft gavnlig indvirkning på mulighederne for at rejse penge hos private mæcener. Gennem det offentliges opbakning fik skyttesagen det blå stempel. Uvæsentlig i denne henseende har det næppe været, at Højre og Venstre var enige om støtten til idrætten. Idrætsstøtten blev aldrig politisk brændbar i Rigsdagen.

8

Penge er ikke alt, men de er rare at få, eller i det mindste at have. Det mener vist alle foreninger, organisationer og græsrodsbevægelser. Men spørgsmålet om finansiering er ikke det eneste afgørende. Lige så vigtig er ildhuen og begejstringen. Det gjorde sig også gældende i 1800-tallet i skyttebevægelsen og højskolebevægelsen. Denne entusiasme nedefra kunne nok umiddelbart tage sig betænkelig ud, set fra den statsmagts side som i slutningen af forrige århundrede forsøgte at etablere sig som en »omsorgsstat med velvilligt formynderskab«. ⁴⁰ Men spørgsmålet om politisk fare var tilsyneladende ikke det mest afgørende for statsmagtens støtte til skytterne, gymnasterne og deres instruktører. De fik støtte på trods af denne eventuelle fare.

Og her melder sig så tanken, at statsmagten måske netop slet ikke var så betænkelig ved ildhuen og begejstringen, men at man tværtimod heri så kvaliteter til gavn for borgernes liv og samfundets tarv. Det vigtigste var dels entusiasmen og ildhuen i sig selv, dels den ledsagende effekt heraf i form af disciplineringen. Med gymnastikken og skydningen blev ungdommens behov for fysisk udfoldelse gjort til en »informaliseret formalisering«: ⁴¹ man udfoldede stor aktivitet – på række og geled.

I det hele taget ser det ud som om, de statslige og privatorganiserede opdragelsesteknikker omkr. århundredskiftet ændrede sig i retning af vægtning af fysisk udfoldelse og friluftsliv. Hvor opdragelsen forstået som sekundær socialisation, dvs. den ekstrarfamiliære opdragelse, tidligere var blevet kanaliseret gennem moral(iseren), religion og fornuft, rykkede det friskfyragtige, »naturlige« og fysiske opdragelseselement nu ind i stedet. ⁴²

Frejdighed og en sund latter blev skønnet vigtigere end duknakket fromhed og underdanighed. Karakteristisk er fx. Olfert Richards's overvejelser i hans bog »Ungdomsliv - Tanker og Meninger vundet under 14 Aars Ungdomsarbejde for unge Mænd i Danmark fra 14–15 Aars Alderen og derover« fra 1905. Han skriver heri bl.a.: »De Aar, imellem de 14 og 18, skal ikke blot være lutter Dvaletid og bar Brakmark... Din *Karakter* skal bygges i de Aar... den Sindets Styrke, som for Alvor gør dig til en *Mand*; den staa stærke Drivfjeder i dit Indre, som dirrer igennem alle dine Handlinger; – det er just *Karakteren*. Den formes i de Aar.« ⁴³

Denne kobling mellem kropsudfoldelse, disciplin og opdragelse, hvor sjæl og sind skulle være som en spændstig fjeder, havde på Olfert Richards tid allerede flere årtier på bagen i idrætsverdenen. ⁴⁴ I Vejle Amts Skytteforenings jubilæumsskrift 1894 påpeges det således, at revanchetanken overfor tyskerne nok spillede en vis rolle i skyttebevægelsens første år, men at det primære fra første færd havde været »det, som den Dag i Dag er en af Skyttesagens gode Sider: Ungdommens Opdragelse«. ⁴⁵ Også på Askov var man klar over kropsudfoldelsens opdragende og pædagogiske funktion og mente med gymnastik og sanglege at kunne komme »den vilde Dans med Violin-Spil og Svir« til livs. ⁴⁶ Hos for-

40. André Bejin 1986, s. 254.

41. Cas Wouters 1979, s. 279ff og Nico Wilterdink 1984, s. 302 (note 20).

42. Steffen Kiselberg 1985, s. 29.

43. Cit. fra *ibid.*, s. 37 (note 21).

44. Yngve Lithmann 1988, s. 95ff.

45. K. M. Kristjansen 1894, s. 14.

46. Hans Lund 1965, s. 56.

stander Trier på Vallekilde, fortæller Anton Nielsen i sine erindringer, måtte eleverne om aftenen »gjerne holde os lystige i Spisestuen med at slaaes, springe Buk eller danse med hverandre«⁴⁷

En sådan kropsudfoldelse på grænsen mellem traditionel almueleg og moderne gymnastik blev i løbet af 1870'erne og 1880'erne i stigende grad søgt gjort strømlinet og kultiveret, sådan som det fremgår af en række pædagogiske indlæg i Højskolebladet i disse år.⁴⁸ Højskolerne spillede en overordentlig stor rolle i netop denne proces. Det er deres afgørende bidrag til dansk kulturhistorie.

Denne civilisering af kroppens udfoldelse blev i den grad pædagogiseret, at man i fx den belærende og vejrende »Skolelærerlitteratur« fra denne tid fandt opskrifter på, hvorledes man skulle bære sig ad, når man skulle le. Spontaniteten blev villet og dermed selvstyret:

»Jeg fulgte nys tre fornøjelige Gæster et Stød paa Hjemvej i den smukke, lune Maj-aften, tre friske Milstedkarle med sunde brune Kinder og hvide Tænder og muntre Sind. Det endte med, at vi i skjønneste Samdrægtighed styrtede vore unge Lege-mer i Havet – første Gang i Aar – og morede os en Stund fyrstelig med Kap-svømning og Kapdykning og anden ungdommelig Galskab, altsammen under tilbørlige Glædeshyl og Latter af Hjertens Grund. Ja, du skulle høre de to Niels Skovfogedsønner rigtig le. Det er fryd: Hovedet tilbage med et Kast, Munden paa vid Gab, »mens fra Brystets Halm det klinger«⁴⁹

Latter-opskriften her i Jens Skyttes roman »Guld og grønne Skove« kunne godt minde

om en begejstret delingsførerkommando. Det er den utvungne tvang i form af en selvglad selvdisciplin, vi her ser udfolde sig, i al sin vilde overfriskhed. – Et mere afdæmpet gemyt som Klaus Berntsen kunne nøjes med at fastslå, at skyttebevægelsens sigte var at »tage sig af de unge Mænds Opdragelse og tilvejebringe Vilkaarene for en dygtig, brav og fædrelandskærlig Ungdom«.⁵⁰

Vender vi blikket mod skyttebevægelsens eget blad, det Venstreorienterede Danske Skytte-Tidende, som udkom fra 1887 under mottoet »Folket i Vaaben som Fredens Vagt, som Rettens Forsvar, til Ret bliver Magt«, er koblingen mellem frisk ungdommelighed og (selv)-disciplin helt tydelig. Allerede i nr. 25 fra den første årgang støder man på en artikel med overskriften »Drik hellere Mælk (end Spiritus)«⁵¹, og i nr 39 samme år kunne man læse et indlæg om skyttesagen og afholdsmændene.⁵² 1893 bragte man digtet »En Ungdom som er stærk og sund« af Bjørnstjerne Bjørnson, hvor det i næsten Richard'ske vendinger hedder

»og dermed Haab for alt, vi vil,
en Vækst i Karakterens Grund
med Draging mod et al Tid bedre
af Slægtens Aand for vore Fædre«.⁵³

Tilsyneladende har Bjørnsons pep-talk dog ikke haft den fornødne virkning, for senere på året kunne man fra den kendte svensk-gymnastikleder N. H. Rasmussens hånd læse »En Opstrammer til Delingsførere og Gymnastiklærere, hvor han tilkendegav, at lederne »Forsømmer Anvendelsen af passende »Opkvik- kelse« og Leg, og at de »Taler for meget, arbejder for lidt«.⁵⁴ Formaninger og Brage- snak har altså ikke gjort det alene det i disse år.⁵⁵

47. Anton Nielsen 1896, s. 14.

48. Højskolebladet 1879. nr. 23, 27 og 32. Ibid 1885 nr. 16.

49. Jens Skytte 1897, s. 2.

50. Klaus Berntsen 1923, s. 171.

51. Dansk Skytte-Tidende nr. 25 (1887).

52. Ibid nr. 39 (1887).

53. Ibid nr. 359 (1893).

54. Ibid.

55. Anton Nielsen 1896, s. 156.

Netop denne erkendelse synes for alvor at have bredt sig i løbet af 1890'erne. I et indlæg om ungdommens fritidsliv febr. 1897, af Frode Sadolin, slås der til lyd for det sunde og ukunstlede i opdragelsen. Det hedder videre om de moralsk løftede pegefingre, at de har

»saa urimeligt lidt at sige for en livskraftig Ungdom... Det er en af de Ting man glemmer, at der i al livskraftig mandlig Ungdom her i Norden er Draaber af Vikingebloodet, og at Dagligdagens jævne Arbejde og stilfærdige Glæder ikke er den samme fuldgode Tidsfylde for den, som for de ældre... de ældre, som sidder ved Magten, de bør bruge den ikke alene til at rejse Skranker, men også til at lægge til Rette og hjælpe på Gled. Ellers bliver de et slapt Privatpoliti.«⁵⁶

Men for at sagen ikke kun skulle dreje sig om individuelle tilbøjeligheder og den private karakterdannelse som enkeltindivid måtte indvidet indrulleres i en orden. Man skulle kende sin plads. Dannelsesperspektivet i idrætsbevægelsen var ikke individualistisk, men statsborgerligt. I en omtale af emnet »Fodspor« i Dansk Skytte-Tidende kunne man læse, at

»Det var et Punkt, som vore danske Gymnastik- og Skytteforeninger kunne gøre sig stor Fortjeneste i, nemlig det at uddanne vore Vordende Soldater til gode Marchgængere.«⁵⁷

Skyttebevægelsen skulle m.a.o. relatere sin virksomhed til statens tarv. Eller som forstander Schrøder, Askov, skrev i Dansk Skytte-Tidende 1887 i forbindelse med en omtale af Rigsdagens bevillinger til skytteforeningerne: Der må »arbejdes i indbyrdes Tillid imellem Hærens Førere og Folkets Tillidsmænd.«⁵⁸

At staten støttede den »informelt formaliserede« kropsudfoldelse indenfor højskolebevægelse og skyttebevægelse kan ses som udtryk for et ønske fra statens side om at »løfte« og styre befolkningen. Ved at støtte »sunde« og »socialhygiejniske« opdragelsesinstitutioner slog man to fluer med et smæk: dels fik man hånd i hanke med udviklingen og sørgede for at der ikke opstod små autarke enklaver, som selvrådigt og selvorganiseret selv tog affære – dels kunne man bidrage til fremme af en statsborgerlig korpsånd. Set i et længere perspektiv indgik støtten til udvalgte dele af idrætten i en tiltagende centralisering og konformisering af magten i samfundet, såvel formelt som indholdsmæssigt. Skytteforeningerne og delingsførergymnastikken hjalp aktivt med hertil.

Dette er af den tyske sociolog Norbert Elias blevet kaldet en civiliseringsproces⁵⁹: staten centraliserer magten og bidrager ved denne fastlæggelse af en samfundsmæssig standard til en civilisering af såvel den »indre sjæle-husholdning« som de ydre samkvemsformer mellem personer og sociale grupperinger. I begge tilfælde sker det ved, at man lægger bånd på sig selv; og det er man så meget desto mere tilbøjelig til, som man – med større befolkningskoncentration via urbanisering og menneskelig sammenfiltrering gennem arbejdsdeling, urban interaktion og social afhængighed i stadig længere kæder – bestandigt spejler sig i andre og bliver afspejlet af andre. Herved lægger man ikke kun bånd på sig selv. Der knyttes også bånd til andre. Der opstår sociale mønstre og aktionskæder – det som Norbert Elias kalder social figuration.⁶⁰

Netop denne dobbeltfunktion af henholdsvis socialisation i Freuds betydning: »Wo Es war, soll Ich sein« og tilslutning til et fælles standardrepertoire af samfundsmæssigt anerkendte regler for tanker, følelser og adfærd,

56. Dansk Skytte-Tidende nr. 524 (1897).

57. Ibid nr. 420 (1895).

58. Ibid nr. 7 (1887).

59. Norbert Elias 1976.

60. Ibid, bd. I, s. LXIII ff.

fik skyttebevægelsen og højskolerne som prægeapparater statslig støtte og koordineringshjælp til at varetage, så at der gik mindst mulig kludder i de samfundsmæssige sociale afhængighedskæder.

I Norbert Elias' forståelse af civilisationsprocessen indgår der følgende elementer: stigende inderliggørelse af samfundsmæssig tvang i form af selvtvang, evne til langsigtet og målrettet planlægning, driftsbeherskelse, kombination af raffinering af sjælelivet og stigende rationalisering samt højnelse af skam- og pinlighedstærskler – således at adfærdskontrollen bliver på én gang mere stram og mere differentieret, mere stabil og nuanceret.⁶¹ Set i dette perspektiv indgår statsstøtten siden 1861 til skyttebevægelsen, den første selvbestaltede idrætsbevægelse i Danmark, i en samlet civiliseringsproces i 1800-tallet, hvor befolkningen animeres til at stå på egne ben og til at styre sig selv. Det centrale i denne proces er igen og igen: hjælp til selvhjælp. Denne statsstøtte kan man alt efter temperament og politisk forståelse opfatte som formynderi, omklamring eller løftestang.

Man kunne også kalde det »social kontrol«, hvis ikke dette signalerede en slags overgreb og ydre tvang fra oven. Dette udgør imidlertid kun den ene side af processen. Vigtigt er også at have blik for den statsinstitutionelle omsorg, og den statslige koordination af interdependens-kæderne og den tilhørende selvkontrol. Det er netop denne enhed af institutionsbaseret formynderi og omsorg, Norbert Elias' civilisationsteori er så velegnet til at indkredse. Som det hedder i en artikel skrevet af et par af hollandske elever om det hollandske velfærdssystem: velfærdssamfundet giver »sindsro«, i betydningen fortrøstningsfuldhed og selvdisciplin.⁶²

I Norbert Elias' civilisationsteori er den statslige udbygning af centralmagten én af forudsætningerne for civilisationsprocessen. I det her skitserede forløb er relationen mellem statsmagt og civilisationsproces på én gang tættere og mere porøs: statsmagten indgik i selve civiliseringen og uddelegerede nogle af

sine funktioner (til bl.a. skyttebevægelse og højskoler). Men forudsætningen herfor er, i overensstemmelse med Elias, at centraladministrationen på dette tidspunkt var kommet til magt og væld. Det begyndte allerede i reformenevældens tid og fortsatte efter juni-grundloven. – Set i dette perspektiv er statsstøtten til idrætten fra 1861 lige så vigtig som oprettelsen af et moderne politikorps i 1863. Politiets bidrag til lov og orden er, trods alt, at foretrække frem for selvbestaltede vagtværn og andre former for privatisering, ligesom politiets virker selvdisciplinerende ved at tvinge tanker og følelser ind i et fremtidsperspektiv – modsat fængslerne som er efterrationaliserende og straffende og derved virker uciviliserende. Det giver således også god mening, at sociallovgivningen 1891 opererede med mulighed for tildeling af socialhjælp uden fattighjælpsvirkning, dvs. anbringelse på fattiggården, som dengang var et andet ord for fængsel. Tilsvarende gav deltagelse i skydeøvelser, gymnastikfester og højskoleophold en fornemmelse af frihed – en kontrolleret frihed.

At konkurrenceidrætten også gav det, havde man fra det offentliges side ikke øjnene åbne for. Det skulle senere ændre sig. Omkr. 1900 var det stadig række-og-geled-idrætten, der blev forkælet.

Et-to! Et-to! Højre-Venstre! Et-To!

Litteratur

- Bejin, André: Die Macht der Sexologen und die sexuelle Demokratie, in: Philippe Aries og Andre Bejin (red): Die Masken des Begehrens und die Metamorphosen der Sinnlichkeit. Fr. am Main 1986.
- Berntsen, Klaus: Erindringer bd. 2. Kbhvn. 1923.
- Bruhn, Verner: Plint og talerstol. Esbjerg 1979.
- Daneved, Ole Jørgensen: »En sund sjæl i et sundt legeme«. Gymnastik og skyttesagen i Danmark 1884–1905, i: Den jyske Historiker 19–20. Aarhus 1981.
- Dansk Skytte-Tidende. Holbæk 1887ff. Anf. år.
- Elias, Norbert: Über den Prozess der Zivilisation. Fr. am Main 1976.

61. Johan Goudbloom 1984, s. 92.

62. Bram van Stolk og Cas Wouters 1984, s. 242ff.

- Goudsblom, Johan: Die Erforschung von Zivilisationsprozessen, i: Peter Gleichmann, Johan Goudsblom og Herman Korte (red.): Macht und Zivilisation. Materialien zu Norbert Elias' Zivilisationstheorie 2. Fr. am Main 1984.
- Hebor, Claus Reinholdt: »En sjælden liberalitet«. De fattiges forhold i Fredericia i slutningen af det 19. århundrede, i: Vejle Amts Årbog 1988.
- Hvidt, Kristian: Venstre og forsvarssagen. Aarhus 1960.
- Højskolebladet. Kolding 1876ff. Anf. år.
- Jensen, Johan Fjord: Det dobbelte kulturbegreb – den dobbelte bevidsthed, i: Hans Hauge og Henrik Horstbøll (red.): Kulturbegrebets kulturhistorie. Aarhus 1988.
- Johansen, Hans Chr: Den økonomiske og sociale udvikling i Danmark 1864–1901. Kbhvn. 1962.
- Kiselberg, Steffen: »En farlig alder«. Ungdommens samfundsmæssige status 1750–1920, i: Claus Clausen (red.): Ungdommens historie. Kbhvn. 1985.
- Kocka, Jürgen og Thomas Nipperdey (red.): Theorie und Erzählung in der Geschichte. Theorie der Geschichte, bd. 3. München 1979.
- Korsgaard, Ove: Kampen om kroppen. Kbhvn. 1982.
- Koselleck, Reinhard: Standortbindung und Zeitlichkeit. Ein Beitrag zur historiographischen Erschliessung der geschichtlichen Welt, i: Reinhard Koselleck, Wolfgang J. Mommsen og Jörn Rüsen (red.): Objektivität und Parteilichkeit. Theorie der Geschichte bd. I. München 1977.
- Koselleck, Reinhard, Wolfgang J. Mommsen og Jörn Rüsen (red.): Objektivität und Parteilichkeit. Theorie der Geschichte bd. I. München 1977.
- Kristjansen, K. M: Vejle Amts Skytteforening 1868–93. Kolding 1894.
- Krogh, L. F. C: Skyttesagen i Danmark. Kbhvn. 1911.
- Lauridsen, John T: Fra udstøede til anbragte. Marginalgrupperne i Danmark 1536–1950, i: Sidsel Eriksen m.fl. (red.): Socialhistorie og samfundsforandring. Aarhus 1984.
- Lithmann, Yngve: Kämpande kroppar, moraliska kroppar – retorik och social kontroll i den tidiga gymnastiken, i: Idrött, historia, samhälle. Svenska idrottshistoriska föreningens årsskrift 1988. Stkhlm. 1988.
- Lund, Hans: Askov Højskole 1865–1915. Kbhvn. 1965.
- Mortensen, Niels: »En sund sjæl i et sundt legeme«. Idræt på landet 1861–1914, i: Skivebogen – Historisk Aarboeg for Skive og omegn 1987. Skive 1987.
- Nielsen, Anton: Højskoleliv i tredserne. Kbhvn. 1896.
- Nielsen, Niels Kayser: Et overset kapitel – om sporten og gårdmandslinjen i dansk idrætshistorie. Trykkes i Rapport fra Nordisk Idrætshistorisk Konference, Lysebu 10.–13.3.1989. (In print).
- Nielsen, Niels Kayser: Pengene eller livet – om offentlig støtte til skyttebevægelsen i 1800-tallet, i Idrætshistorisk Årbog 1989.
- Paludan, Helge: Planer og planløshed i kildearbejdet, i: Niels Christensen, Jens Chr. Manniche og Uffe Østergård (red.): Tradition, opbrud og formidling. Den jyske Historiker. Særtryk I. Aarhus u.å.
- Rigsdagstidende. Folketinget. Anf. år.
- Rigsdagstidende. Tillæg B. Anf. år.
- Skytte, Jens: Guld og grønne Skove, bd. I. Aarhus 1897.
- van Stolk, Bram og Cas Wouters: Die Gemütsruhe des Wohlfahrtsstaates, i: Peter Gleichmann, Johan Goudsblom og Herman Korte Zivilisationstheorie. 2. Fr. am Main 1984.
- Trangbæk, Else: Mellem leg og disciplin – gymnastikken i Danmark i 1800-tallet. Aabybro 1987.
- Vossler, Otto: Geschichte als Sinn. Fr. am Main 1983.
- Wilterdink, Noco: Die Zivilisationstheorie in Kreuzfeuer der Diskussion, i: Peter Gleichmann, Johan Goudsblom og Herman Korte (red.): Macht und Zivilisation. Materialien zu Norbert Elias' Zivilisationstheorie 2. Fr. am Main 1984.
- Wouters, Cas: Informalisierung und der Prozess der Zivilisation i: Peter Gleichmann, Johan Goudsblom og Herman Korte (red.): Materialien zu Norbert Elias' Zivilisationstheorie. Fr. am Main 1979.